

УДК 371.113; 37.013.74

Шахов В. І. Формування критичного мислення майбутніх фахівців з соціальної роботи / В. І. Шахов

Шахов В.І.

Шахов В.В.

У статті розглядається формування критичного мислення студентів-майбутніх фахівців з соціальної роботи в сучасних наукових дослідженнях. Здійснено аналіз психолого-педагогічних аспектів цієї проблеми: перший – вивчення проблеми формування критичного мислення особистості студента ВНЗ, другий – підготовка педагогів у системі вищої освіти в руслі досліджуваної проблеми. З'ясовано роль критичного мислення у підготовці майбутніх фахівців з соціальної роботи до подальшого саморозвитку і визначено психологічні механізми та педагогічні умови, що стимулюють формування критичного мислення студентів. Схарактеризовано технологію критичного мислення в підготовці фахівців з соціальної роботи.

Ключові слова: критичне мислення, задача, технологія критичного мислення, саморозвиток.

FORMATION OF CRITICAL THINKING OF FUTURE FACTORS FROM SOCIAL WORK

Shakhov V.I.

Shakhov V.V.

The article deals with the formation of critical thinking of future students of social work in modern scientific research. The analysis of the psychological and pedagogical aspects of this problem is carried out: the first one is the study of the problem of forming the critical thinking of a student of a university, the second is the training of teachers in the system of higher education in the direction of the problem under investigation. The role of critical thinking in the preparation of future specialists in social work for further self-development and the psychological mechanisms and pedagogical conditions that stimulate the formation of critical thinking of students are identified. The technology of critical thinking in preparation of specialists in social work is characterized.

Key words: critical thinking, problem, technology of critical thinking, self-development.

ФОРМИРОВАНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Шахов В.И.

Шахов В.В.

В статье рассматривается формирование критического мышления студентов - будущих специалистов по социальной работе в современных научных исследованиях. Осуществлен анализ психолого-педагогических аспектов этой проблемы: первый - изучение

проблемы формирования критического мышления личности студента вуза, второй - подготовка педагогов в системе высшего образования в русле исследуемой проблемы. Выяснена роль критического мышления в подготовке будущих специалистов по социальной работе к дальнейшему саморазвитию и определены психологические механизмы и педагогические условия, стимулирующие формирование критического мышления студентов. Дана характеристика технологии критического мышления в подготовке специалистов по социальной работе..

***Ключевые слова:** критическое мышление, задача, технология критического мышления, саморазвитие.*

Умовою реформування ринку праці є соціально-економічні перетворення, які відбуваються в сучасному світі в різних сферах суспільства. Вони тісно пов'язані з розв'язанням проблем адаптації випускників вишів до умов майбутньої професійної діяльності.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань, що нині постають перед сучасною вищою школою, є отримання не тільки знань і умінь, а й розкриття здібностей кожного студента, виховання особистості, яка буде готова жити у високотехнологічному, конкурентному світі. Концепція модернізації вітчизняної вищої освіти вказує на необхідність підготовки висококваліфікованого фахівця, готового до постійного професійного вдосконалення, що володіє новим критичним мисленням, високою мобільністю, компетентністю, толерантністю. Зазначені вимоги пов'язані з необхідністю розвитку критичного мислення майбутніх фахівців з соціальної роботи, яке є невід'ємною складовою їх професійної компетентності.

Вивчення державних освітніх стандартів, навчальних планів і програм вищих навчальних закладів дозволяє виявити виняткову значущість розвитку критичного мислення студентів в період їх навчання у ВНЗ. Крім того, аналіз практичної діяльності фахівців з соціальної роботи також засвідчив значне зростання потреби у вихованні критично мислячої людини.

Формування критичного мислення студентів сучасного ВНЗ дозволить майбутнім фахівцям гнучко адаптуватися в сучасному інформаційному просторі, а вміння зрозуміти й аналізувати інформацію дозволяє досягти цієї мети. У зв'язку з цим, в системі вищої професійної освіти виникає необхідність створення умов для розвитку критичного мислення [8].

Через це актуальною є потреба у формуванні умов для розвитку критичного мислення майбутніх фахівців з соціальної роботи, яке є невід'ємною частиною їх професійної компетентності. Тільки за умови формування критичного мислення майбутніх фахівців з соціальної роботи на високому рівні відбувається в подальшому удосконалення їх професійної діяльності, яка вимагає від випускника ВНЗ самостійності, креативності, володіння навичками ділової взаємодії і співпраці, а також здатності до розв'язання складних соціальних завдань.

Сьогодні все більше науковців, педагогів-практиків вищої школи звертаються до ідей формування критичного мислення. Це спонукає до необхідності вибудовувати нову педагогічну систему організації навчання студентів у ВНЗ.

Проведений нами аналіз практики організації навчання у вищих педагогічних навчальних закладах нашої країни засвідчив, що більшість із них продовжує працювати в умовах традиційної парадигми, яка розрахована на запам'ятовування і відтворення матеріалу, формування умінь застосування засвоєного знання в аналогічних ситуаціях. Сучасне ж навчання має носити «проблемний» характер, завдяки якому студенти матимуть можливість самостійно пізнавати і чітко розуміти, для чого це їм потрібно і як отриманими знаннями можна скористатися для розв'язання різноманітних як професійних, так і життєвих проблем.

Студенти – майбутні фахівці з соціальної роботи повинні бути добре підготовлені до подальшого саморозвитку, прагнути до різноманітності способів досягнення цілей, до самостійного прийняття рішень, проявляти креативність і гнучкість мислення.

У зв'язку з цим одним із ключових завдань, яке постає перед сучасною вищою школою, є створення таких умов навчання, що сприяють розвитку високої культури критичного мислення майбутніх фахівців з соціальної роботи, дозволяють розв'язувати проблеми не тільки в професійній, а й в інших сферах соціально-професійної діяльності. Для успішного розв'язання цього завдання необхідно застосовувати сучасні технології, що враховують індивідуальні

особливості кожного студента, а також підготувати педагогічні кадри, здатні впровадити сучасні технології навчання критичного мислення.

Для формування вміння мислити критично потрібно, перш за все, визначитися із поняттям «критичне мислення», оскільки дотепер розуміння сутності критичного мислення, його функцій і механізмів функціонування в науковому просторі не мають однозначного трактування. І все ж, не зважаючи на відсутність єдності у поглядах науковців стосовно визначення поняття критичного мислення, при всьому різноманітті його тлумачень, у його дефініціях завжди можна побачити деяку подібну сутність.

Сучасний американський психолог і педагог Дайана Халперн пропонує таке визначення поняття критичного мислення: «Критичне мислення – це використання когнітивних технік і стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного кінцевого результату» [7, с.15].

Постановка задач відіграє винятково важливу роль у житті людини, оскільки за допомогою задач або проблемної ситуації особистість пізнає навколишню дійсність.

У психології та педагогіці існують різноманітні тлумачення поняття терміну задача. На думку Г. Балла, – це «система, до якої обов'язково входять: вихідний предмет задачі і вимоги задачі. У відповідності з першою точкою зору, задачею називають мету, поставлену перед людиною; згідно з другою – ситуацію, що включає в себе як мету, так і умови, в яких вона повинна бути досягнута; відповідно до третьої точки зору, задача – це словесна форма (знакова модель) проблемної ситуації» [1].

Згідно з дослідженнями Л.Л. Гурової, найбільш широке психологічне розуміння поняття задачі, що характеризує спрямованість діяльності людини на певному її проміжку, означає мету, розглянуту відносно засобів, необхідних для її досягнення [5].

Щоб зрозуміти роль задачі у навчанні студента слід відзначити, що навчально-професійна діяльність студента являє собою взаємозв'язок його практичного і теоретичного ставлення до дійсності: її пізнання і перетворення.

Таким чином, будь-яка діяльність може бути представлена як синтез загальних і часткових практичних і пізнавальних завдань.

Задача в більш вузькому розумінні пов'язана з пізнавальною діяльністю студента, яка набуває самостійної мети. Якщо студенту потрібно щось зрозуміти, йому необхідно використовувати спеціальні засоби при розв'язанні пізнавальної задачі. Розв'язання пізнавальних задач може бути підпорядковане розв'язанню більш широких практичних завдань, що служать засобом досягнення пізнавального результату [5].

У процесі аналізу особливостей пізнавально-професійних задач, виникають протиріччя при розв'язанні окремих завдань, а саме рішення не завжди може виводитися з умови, оскільки внаслідок невизначеності окремих умов, від студента вимагається певний рівень інтуїції і навіть осяяння. Ситуації з різним ступенем невизначеності стимулюють творчу діяльність студента. При розв'язанні такого роду завдань допускається існування не однієї, а декількох правильних відповідей. Саме з такими задачами стикається студент не тільки в процесі навчання, а й у будь-якій своїй сфері соціально-професійної діяльності, коли умова одна, а правильних відповідей безліч [8].

На думку А.В. Брушлінського, задача виникає з проблемної ситуації, яка пов'язана з нею, але істотно відрізняється від неї. Проблемна ситуація – це ситуація, яка містить певні протиріччя і яка має неоднозначне рішення. Рішення розпочинається з аналізу самої проблемної ситуації і зачіпає процес мислення. Внаслідок цього аналізу виникає задача. Її виникнення означає, що тепер вдалося виділити відоме і невідоме, воно виражається в словесному формулюванні задачі [3].

На думку М.І. Махмутова, задача як дидактична категорія відрізняється від проблеми тим, що вона є формою, немов оболонкою, зовнішнім виразом проблеми [6].

Формування критичного мислення відбувається в ході розв'язання групових завдань в умовах взаємодії педагога і студента, за допомогою спеціальної технології навчання, використання особливих педагогічних засобів, правильного вибору організаційних форм навчання.

Для формування критичного мислення студентів необхідно спеціально створити певні умови. Розглянемо ті психолого-педагогічні умови, які знайшли належну апробацію в умовах ВНЗ.

Найперша умова – це використання інноваційних методів навчання. Серед них, чільне місце посідає проектний метод, за допомогою якого відбувається розвиток творчих здібностей студентів, уміння співпрацювати і взаємодіяти один з одним, з викладачем, уміння слухати і почути, поважати точку зору іншого при прийнятті правильного рішення.

Наступна важлива умова – це моніторинг формування критичного мислення студентів. За допомогою моніторингу визначається рівень ціннісних орієнтацій студента, його інтереси, його ставлення до колективу в цілому і мікрогрупи, його ставлення до навчання і до своїх обов'язків.

Важливою умовою формування критичного мислення є підготовка викладацького складу ВНЗ, зокрема, використання інноваційних методів при роботі зі студентами, використання власного та передового педагогічного досвіду, підвищення рівня кваліфікації, знайомство з сучасними досягненнями педагогічної науки. Викладач в першу чергу повинен сам навчитися мислити критично і навчити цьому студентів. Таке навчання може відбуватися в ході розв'язання командних завдань, коли відбувається передача викладачем студентові знань і досвіду за схемою студент-викладач, викладач-студент, студент-студент через пізнавальну діяльність.

Однією з умов розвитку критичного мислення студентів є продуктивна мотивація. У процесі роботи в команді один член команди здатний передати свою активність іншому студенту, викликаючи у нього зустрічну активність. Процес рефлексії також веде до виникнення мотивації, зокрема, після проведеного заняття у студента виникає усвідомлене прагнення до успіху, бажання виправлення помилок, пошук нових ідей.

Для розвитку критичного мислення студентів в навчальному процесі ВНЗ особлива увага приділяється проблемному навчанню, яке необхідне для розв'язання нестандартних завдань, за допомогою якого процес мислення активується для розв'язання проблемної ситуації. При проблемному навчанні

студенти опановують умінням самостійно працювати з навчальним матеріалом, а також розбиратися з різного роду інформацією. Взаємодія викладача зі студентами полягає в тому, щоб постійно розвивати їхній інтерес до пізнання нового, уміння викласти різні точки зору на обговорювану проблему, розкривати протилежність явищ. Творчий компонент навчання повинен бути присутнім на кожному рівні: в процесі викладання нового матеріалу викладачем, під час виконання самостійної роботи тощо.

Тільки за наявності всіх перерахованих вище умов можна сформувати критичне мислення студентів ВНЗ, так як командна форма організації навчання стимулює формування критичного мислення студентів ВНЗ, що підвищує не тільки ефективність навчального процесу, а й рівень загальної і професійної підготовки фахівців, готує їх до роботи в ділових командах.

Критичний стиль мислення – найважливіша стратегія і необхідна умова успішного соціального і професійного функціонування випускника ВНЗ – може бути сформовано в числі інших навчальних дисциплін та на базі психології як невід'ємної складової підготовки студента гуманітарного ВНЗ.

Для успішного навчання в педагогічному ВНЗ необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, уявлень, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, а також володіння певним колом логічних операцій тощо. На відміну від фахівців технічного профілю, які живуть, образно висловлюючись, «в світі техніки, математичних формул», фахівці гуманітарного профілю частіше звертаються до соціального та психологічного аналізу явищ і подій. Неодмінною умовою критичного мислення є знання правил логіки, і для студента педагогічного ВНЗ мислити критично означає слідувати цим правилам [4].

Критичне мислення не зводиться до негативних суджень і критики, а передбачає розумний розгляд різноманітності підходів. «Критичне» в даному контексті синонімічне «аналітичному». Критичне мислення – це свого роду спрямоване мислення, оскільки воно спрямоване на отримання бажаного результату. Викладач психології, що працює в рамках технології критичного мислення, повинен добре усвідомлювати, що продуктивною його робота буде в

разі, якщо правильно обраний: інформативний матеріал, який сприяє розвитку критичного мислення; метод (окремий прийом, стратегія) заняття.

Критичне мислення – це точка опори, природний спосіб взаємодії з ідеями та інформацією. Молода людина в сучасному інформаційному суспільстві завжди стоїть перед проблемою вибору інформації. Необхідні вміння не тільки володіти нею, але і здатність критично оцінити, осмислити, застосувати. Отримуючи нову інформацію, студенти повинні навчитися розглядати її з різних точок зору, робити висновки щодо її цінності і точності. На заняттях з психології в педагогічному ВНЗ необхідно залучати інформацію, завдяки якій студент має усвідомлювати, що вивчення психології найбільшою мірою пов'язане з його особистістю та інтересами, ніж із заданими викладачем прийомами і засобами навчання.

В технології критичного мислення можна виділити такі стадії.

Стадія виклику: якщо студентові запропонувати проаналізувати те, що він уже знає про себе, про психологію інших людей, це створить додатковий стимул для формулювання ним своїх цілей-мотивів.

Стадія осмислення змісту: студенти самостійно продовжують активно конструювати цілі свого навчання. Постановка цілей в процесі знайомства з новою інформацією здійснюється при її накладення на вже наявні знання.

Стадія рефлексії: в процесі рефлексії та інформація, яка була новою, стає присвоєною, перетворюється у власне знання. Рефлексивний аналіз спрямований на з'ясування смислу нового матеріалу, побудову подальшого маршруту навчання. Використання методів і прийомів технології критичного мислення на заняттях з психології сприяє розвитку в студентів навичок і вмінь: працювати зі зростаючою й постійно оновлюваною інформацією в різних галузях знань; використання різних способів інтегрування інформації; постановки запитань, самостійного формулювання гіпотези; розв'язання проблеми; вироблення власної думки на основі осмислення різного досвіду, ідей і уявлень; вираження своєї думки (усно і письмово) ясно, впевнено і коректно по відношенню до партнерів по спілкуванню; аргументування своєї точки зору і врахування точки зору інших; здатність самостійно організовувати своє навчання (академічна

мобільність); брати на себе відповідальність; брати участь у спільному прийнятті рішення; вибудовувати конструктивні взаємини з іншими людьми; вміння співпрацювати і працювати в групі тощо.

Крім того, механізм критичного мислення включає розумові операції, що визначають процес міркування та аргументації: постановка мети, виявлення проблеми, висунення гіпотез, наведення аргументів, їх обґрунтування, прогнозування наслідків, прийняття або неприйняття альтернативних точок зору. Він включає здатність застосовувати базові інтелектуальні вміння (знання і розуміння) для синтезу, аналізу та оцінки складних і неоднозначних ситуацій і проблем. Сюди можна віднести вміння виявлення проблеми, з'ясування ситуації, аналіз аргументації, всебічного вивчення питання, розробки критеріїв для оцінки рішень і надійності джерел інформації, щоб уникнути узагальнень.

Для прикладу важливості психологічного знання в практичній комунікації між викладачем і студентами, звернемо увагу на відмінності між рефлексивним і нерефлексивним слуханням як різновидами комунікативної стратегії активного слухання і засобу розвитку критичного мислення. Це важливо враховувати при організації навчального процесу.

Нерефлексивне слухання (якщо співрозмовник говорить багато, емоційно): мовчки підтримуємо співрозмовника (позою, поглядом, мімікою тощо) або словами «Розумію, так, я слухаю...».

Рефлексивне слухання (людина хоче почути нашу думку, оцінку, отримати підтримку): висловлюємо своє розуміння проблеми, запитаннями намагаємося уточнити те, що почули, висловлюємо співрозмовнику співчуття, поділяємо його точку зору.

Прийоми нерефлексивного слухання:

- стримувати себе у спробах перервати співрозмовника;
- дати можливість (час) вільно висловитися партнеру;
- не відвертати увагу від співрозмовника і теми розмови;
- заздалегідь не налаштовувати себе на нецікаву бесіду;
- зосередитися на розумінні того, про що говорять;
- спокійно реагувати на висловлювання співрозмовника.

Прийоми рефлексивного слухання

- уточнення думок того, хто говорить;
- перефразування висловлення, зберігаючи первинний його смисл;
- резюмування – зробити короткий висновок із розповіді;
- повторення останньої фрази розмови.

Таким чином, під час навчання психології розвиток критичного мислення можна розглядати як один із чинників формування комунікативної компетенції фахівця з соціальної роботи.

Формування критичного мислення лежить в основі роботи з навчальною інформацією в найширшому розумінні, тобто при оволодінні і практичному використанні різних видів навчально-професійної діяльності.

Оскільки основною метою навчання психології є аналіз психологічних феноменів, а основним джерелом мотивації, тобто джерелом мислення, є протиріччя або проблемна ситуація, то навчальний матеріал повинен мати проблемний характер. При цьому навчальний процес повинен бути організований так, щоб у студентів було постійне бажання висловитися, виразити свою точку зору, свою думку. Це дає можливість особливу увагу приділяти змісту, тобто роботі думки, і дозволяє не просто засвоювати знання, але самостійно досліджувати проблему і в ході пошуку рішень самостійно здобувати знання. Уміння формулювати проблему, знаходити відповіді на поставлені питання, залучаючи додаткову інформацію, формувати власну позицію з того чи іншого питання, підкріплюючи її аргументами і самостійно знайденими фактами, робити висновки є метою проблемного навчання, а це і є не що інше, як уміння критичного мислення, без володіння якими неможливо вирішити жодну проблему. Робота над проблемою передбачає також спілкування в колективі, оскільки в умовах проблемного навчання основний акцент робиться на самостійну роботу учнів в групах співробітництва, тому що в процесі роботи учасники обмінюються знаннями, досвідом, ідеями, отриманою інформацією і в результаті приходять до спільного рішення.

Висновки. Таким чином, розвиток критичного стилю мислення у студентів – майбутніх фахівців з соціальної роботи на заняттях з психології

сприяє не тільки формуванню комунікативної компетенції, а й розширенню професійних компетенцій для ефективного розв'язання соціальних, наукових і практичних проблем.

Література:

1. Балл Г.А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект / Г.А. Балл. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
2. Брякова И.Е. Формирование креативной компетентности студентов-филологов педагогического вуза: монография / И.Е. Брякова. – Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2010. – 380 с.
3. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение / А.В. Брушлинский // Педагогика и психология. – М.: Знание, 1983. Вып. № 6. – 96 с.
4. Данилов М.А. Теория познания и процесс обучения / М.А. Данилов // Советская педагогика. – 1968. – № 1. – С. 84—104.
5. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач / Л.Л. Гурова. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – 327 с.
6. Махмутов М.И. Проблемное обучение / М.И. Махмутов // Российская педагогическая энциклопедия. – М.: Науч. изд-во Большая Российская Энциклопедия, 1999. – Т. 2. – С. 197–198.
7. Халперн Д. Психология критического мышления. – СПб.:Изд-во «Питер», 2000. – 512 с.
8. Шахов В.І. Психологічні технології підготовки фахівців соціально-педагогічних професій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 49 / Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. – С.183-190.

Відомості про авторів:

Шахов Володимир Іванович - доктор педагогічних наук, професор кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Шахов Владислав Володимирович - асистент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.